

Драгана НОВАКОВ

ЛЕКСИКА РУКОПИСНЕ ЛЕКАРУШЕ ИЗ БОКЕ КОТОРСКЕ (XVIII ВЕК)¹

*Овај рад представља резултат изучавања неких лексичких особина рукописне књиге под насловом **Лекаруша**, из друге половине XVIII века.*

Кључне речи: Лекаруша, Бока Которска, народни језик, лексема.

У рукописном фонду Народне библиотеке Србије, под сигнатуром Рс 79, налази се једна занимљива рукописна књижица која је привукла нашу пажњу. У инвентар поменутога фонда заведена је под насловом *Лекаруша*.²

Лекаруше представљају народне медицинске белешке које спадају у народну медицину. Садрже савете и упуте о болестима, лековима и лечењу.³ То су рукописне књиге са разним рецептима против болести, са саветима о лечењу, као и са упутствима како се праве поједини лекови.

Рукописна књижица о којој је реч садржи изванредан број рецепата за лечење: ушобоље, главобоље, грознице, опадања косе, несанице итд. Као средства лечења наведене су, углавном, лековите траве. Рецепти немају вредности, са становишта данашње медицине, али су неки од њих у прошлости, били драгоцени.

Ове рукописне књиге има 6 листова. Нема насловну страну и потиче из друге половине XVIII века. Писана је брзописним писмом, ру-

---

¹ Овај рад је објављен у часопису Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд (Међународни славистички центар), 35/1, 2006, 327-333).

² Основни подаци дати су у: Љубица Штавланин-Ђорђевић, Мирослава Гроздановић-Пајић, Луција Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, књ. 1.- Београд, 1986, 171.

³ В. о томе: др Јаша Романо, *Југословенска библиографија лекаруша и народних медицинских рукописа*.- Научно друштво за Историју здравствене културе Југославије, Београд, 1973, 7.

ком једнога мање образованог писара. Потез писара је неуједначен, непрецизан, слова су неједнаке величине и нагиба. Маргиналних простора нема. Писар ове рукописне књижице, није познат.

Изузев тачке изнад слова *и*: **гризи** 2 (гризи), **мажи** 5 (мажи), других надредних и других интерпункцијских знакова нема.

Бивши власник ове књиге, колекционар Душан Вуксан, исписао је на унутрашњој страни предње корице: *Љекаруша из Боке*, XVIII век. На основу неких језичких црта она се може везати за југозападну територију, и ужу околину Боке Которске. Написана је према писму и правопису друге половине XVIII века.

Ова рукописна књижица писана је српским народним језиком, али се у њеном правописном систему срећу и неки рускословенски елементи. То се може видети у исписивању рефлекса *ер* уместо слова *р*: **наћи[т]е десет зернахъ дивега иечмена** 5' (нађите десет зернах дивега јечмена), **слави светого иована керстителѧ** 6 (слави светого Јована Керстителѧ), **сѣтра ѣешъ наћи на платно цервь** 1' (сутра ѣеш наћи на платно церв), **стави на кориенѣ мервѣ х[л]ѣба** 2' (стави на коријен мерву хлеба), **древие масло кади и мажи** 4 (древие је масло кади и мажи), и сл. За вокално *р* налазимо и рефлекс рускословенског типа *ро* у примеру **виѣцичѣ кров** 5. Поред чешићег *ит*, среће се и употреба **щ**, које значи, такође *ит*: **иощъ** 2' (јошт), **наше сердце** 2' (наште сердце), 4, и **зжми ѿд негѡ ѡ штогође** 3' (и зажми од њего у штогође) и сл.

Лекаруша је писана српским говорним језиком, на терену (и)јекавскога наречја. Доказ за то јесу примери: **наћи кукуријека цервенога** 2 (нађи кукуријека цервенога), **мажи кудиѧ ие перѣћица** 3' (мажи кудије је перућица), **ниѣсѣ** 3 (нијесу), **млиѣко** 5' (млијеко), **смиешаи** 5, 6 (смијешај), **виѣли** 6 (бијели), **лиѣкѣ** 6 (лијек). Група *дј* прешла је у *ђ* у примерима јекавскога јотовања: **та⁴ би има ѣецѣ** 3 (та би има ѣѣцу), **ѣѣ сѣ два брата волови** 4 (ѣѣ су два брата волови)⁵. За ову територију се могу везати: императив **вићи** 3 (виђи), облик акузатива са значењем локатива: **ѡ планинѣ расте** 1' (у планину расте), **ѡбери травѣ љубице и свари ѣ ѡ водѣ** 2 (убери травѣ љубице и свари је у воду)', **сѣтра ѣешъ наћи на платно цервь** 1' (сутра ѣеш наћи на платно церв), генитив множине на *-ах*: **данахъ** (данах) 2, **ѡбери иагодахъ смрековиѧх** 2 (убери јагодах смрековиѧх).

⁴ “У овој показној заменици, свакако, није у питању губљење *-ј*, већ стара форма *тѣ* која није ни добила партикулу *-и*”, в. о томе: Александар Младеновић, *Језик владице Данила*. - Нови Сад, 1973, 105.

⁵ Александар Младеновић, *Јављање јекавског, такозваног најновијег јотовања у неким нашим споменицима*. - Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1964, књ. VII, 158-159; А. Млад. *Још о јављању јекавског јотовања у нашим споменицима*. - Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1969, књ. XII, 226-227.

Овде се указује на неке лексичке одлике ове рукописне књижице. Испитивања овога типа свакако, доприносе бољем увиду у лексичко благо старога српскога језика.

У овоме тексту употребљене су неке речи на које ће посебно бити скренута пажња. Лексеме које ћемо ниже наводити донећемо данашњом нашем азбуком и правописом⁶.

вељи придев `исто што и велики`, РЈА, св. 85, 729.

веља водица `освећена водица`: *декебра ливанџ и тамиганџ и виџичџ кров и зеленикџ ловорикова зерна и ливан с џлемџ кади и мажи и џвет врачевима* 5 (декебра ливан и тамиган и вџичу кров и зеленику ловорикова зерна и ливај с уљем, кади и мажи и џвет врачевима). Ова лексема регистрована је у РЈА, св. 85, 731, уз објашњење да се «на Богојављење закрсти веља водица, коју треба да има свака кућа (Ријечка нахија у Црној Гори)».

вељи боб `трава од које би се човек могао опити` (*Vicia faba*): *нађи боба велега те га стџци и проси пакџ став[и] да се свари с џлемџ нека бџде ка и мехлемџ па га стави на печџ 1'* (нађи боба велега те га стџци и проси пак стави да се свари с уљем нека буде ка и мехлем па га стави на печу). У РЈА, св. 85, 730, у БР, 531.

гринтав `досадан`, придев.

гринтава глава `нека болест на кожи главе, красте, али негде значи и коју другу болест на кожи` (*alopercia rostrata*). Ова реч употребљена је у контексту: *џ кога не гринтава глава нађи кџкурнека цервенога џџши џ драмаџ*⁷ пак стави *џ иеднџ гостарџ нека кисне еџ данаџџ џ вино пакџ нека попије такви чоџакџ*⁸ *џџне мџ преволети глава* 2 (у кога је гринтава глава, нађи кукуријека цервенога, осуши 70 драмаџ пак стави у једну гостару нека кисне 15 данаџ у вино пак нека попије такви чоџак хоће му преболети глава). Ова лексема регистрована је и потврђена неколико пута у РЈА, III 432-433⁹, између осталог, и у Вуковом *Рјечнику* (Вук Рјеч, 105) постоји податак да је ова реч посведочена у околини Рисна.

⁶ Уп. о томе: Александар Младеновић, *Напомене о транскрипцији и критичком издању старих српских текстова из XVIII и XIX века*. - Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1979, књ. XXI-2, 95-129.

⁷ Место данас уобичајене мере за тежину *грам* (грчки), писар употребљава турско *драма*, што износи нешто више од три грама - уп. Рјечник ЈАЗУ, I, 750, II, 382; Речник СКНЈ, III, 556-557, IV, 665; Речник Његошев, I, 185).

⁸ Реч *човек* у говору Врачана обавезно има форме *чо̄_јак чо̄_јка чо̄_јку, чо̄_че, чојчи* "на, чојчи" "ћ, уп. о томе: Драгољуб Петровић, *Гласовне особине говора Врачана у Зети*. - Нови Сад, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, XV/1, 1972, 191.

⁹ У овоме прилогу употребљене су следеће скраћенице: Вук. Рјеч (*Српски рјечник истумачен њемацкијем и латинскијем ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић*. - У Београду, 1935). РЈА (*Рјечник хрватскога или српскога језика*. - Загреб (ЈАЗУ), 1880-1882, I-1975-1976, XXIII). РСКНЈ (*Речник српскохрватског књижевног и*

гостара `стакло што се у њему држи вино или ракија` (Iagoena vitrea), именица ж. рода. Овај назив за боцу уобичајен је у Дубровнику (Вук Рјеч.100). Такође, ова лексема регистрована је у РЈА, III 323 (в. *гринтава глава*).

пасквица именица ж. рода `име различитим биљкама` (Atropa belladonna, Plantago major, Solanum dulcamara, Snigrum), “дем. од именице *пасква* којој нема потврде (ни у нашем ни у другим словенским језицима), а била би у вези с именицом *пас*. То се може мислити стога, што *пасквица* значи (осим другог) биљку Solanum dulcamaria, а та се биљка чешки зове psinky - пасје грожђе, пасја јагода” (РЈА IX 670): *Ѡ кога не огањ на сердцѠ нађи траве пасквице пак не свари Ѡ жесток оцатъ* 1’ (у кога је огањ на сердцу, нађи траве пасквице пак је свари у жесток оцат). Ову лексеми региструје и БР, 631.

печа именица ж. рода `*комад*` (it. pezzo, ili pezza) РЦГ, 255: *стави wzgar печѠ* 1’ (стави озгар печу). Ову лексеми региструје речник Срђана Мусића (Мусић, Ром.) с напоменом да је у питању реч италијанског порекла 336. У Турцизмима Абдулаха Шкаљића (Шкаљ. Турц, 513) ова лексема регистрована је два пута, уз објашњење да представља: 1. копрену на лицу, комад црног танког платна којим су муслиманке покривале лице кад излазе на улицу у фереци или у зару, и 2. човечуљак, човек малена раста.

озгар `озго`, прилог, (Вук Рјеч. 465) (в. *печа*), РЈА, IX 509.

перућац именица м. род `назив болести, оспа обично на глави дечета` (Schuppemde Flechte, есуета squamosum), РЈА, IX 797, Вук, Рјеч: `као некакви шклопци за које кажу да по човјеку пред смрт излазе, па их опет нестаје`): *Ѡд перѠћице добра ствар Ѡзми росопасти и ва освице листија и коријена Ѡбоне га и стави по рѠковеть мало соли чисте стѠци добро све Ѡ и еднопос[о]ли и зажми Ѡд негѠ сокъ Ѡ цогође тере мажи кѠдије не перѠћица wzдравиће* 3’ (од перућице добра ствар узми росопасти и ва освице листија и коријена обојега стави по руковет мало соли чисте стѠци добро све у једно, посоли и зажми од њего у штогође тере мажи кудије је перућица, оздравиће). Петар Скок у свом Етимолошком речнику региструје ову лексеми заједно са *перутац*, уз објашњење да сугласник *t* варира са *h = ч*: *перућ*, м. 644.

народног језика.- Београд, 1959, I- 1984, XII). *Речник језика Петра II Петровића Његоша*.- Београд, 1983, књ. I-II. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. РКМД (Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*.- Београд, Српски дијалектолошки зборник (Српска краљевска академија), 1932, књ. IV, стр. XXII I+ 477 (I); 1935, књ. VI, стр. 587 (II)). РЦГ(Весна Липовац-Радловић, *Романизми у Црној Гори. Југоисточни дио Боке Которске*.- Нови сад, 2004). Мусић, Ром. (Срђан Мусић, *Романизми у северо-западној Боки Которској*.- Београд, Филолошки факултет, 1972, 274). БР (Драгутин Симоновић, *Ботанички речник. Имена биљака*.- Београд, 1959). Шкаљ. Турц. (Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*.- Сарајево, Свјетлост, 1985, 662).

спориш именица м. род `хајдучка трава` (*Achilea millefolium*): *ѡд грознице гризи травѡ споришь три иѡтра наѡе сердце 2* (од грознице гризи траву спориш три јутра наште сердце). Ова лексема забележена је у РЈА, IX 75 са знаком да се “ова трава ставља у амбар, пре него се стане жито сипати, тобоже да се спорије троши”, као и у БР, 665.

росонаст именица ж. род `биљка: руса трава, змијско млеко` (*Chelidonium majus*) У РЈА св. 59, 175 постоји податак да је *росонаст* од старина поуздан лек за различите очне болести (в. *перућница*). Ову лексему, такође региструје и БР, 651.

хабат именица м. род `зова` (*Sambucus ebulus*): *када се чоѡакъ затвори нађи ѡгаодахъ хабатѡвиѡх те их сагнечи испери ѡно семе те га ѡсуши пакъ да га такви чоѡакъ попиѡе хоће ѡворити 1* (када се чојак затвори, нађи јагодах хабатѡвиѡх те их сагњечи, испери оно семе те га осуши, пак да га такви чојак попије, хоће отворити). Ова лексема регистрована је у БР, 681. У РЈА, III 543. Тврди се да је ова реч прасловенска, али да је “нејасна постања”. Наведени пример стога може бити занимљив управо за упознавање особених значења глагола *хабати*. Не мање особен је и облик *аѡит* се `ишчуђавати се` у говору Васојевића. Својим обликом и значењем одговара северноалбанском (гегијском) *habitem*, који је Елезовић (Елезовић КМ) такође забележио без почетног - *х*: *Mos uabit!* `не греши, не збуњуј се`) насупрот тоскијском *habitun`* уништити, нестати` које одговара јужнословенском *habiti* – хабати – хабя `кварити, траћити, прљати` од којег и потиче.¹⁰

Текст ове рукописне књижице писан је језиком који се састоји од српских народних и од рускословенских језичких црта. Прве су заступљене у већој мери.

Језик *Лекаруше* показује присуство низа несловенских речи од којих су најчешће романизми (*печа 1`*, *гостара 2*), грчкога (*путијер 3*, *ливањ 4`*), као и позамљенице из турскога језика (*мехлем 1`*, *драм 2*, *ракија 2*).

На основу карактеристичне лексике ове рукописне књижице да се уочити њено дијалекатско порекло са (и)јекавског простора штокавских говора. С обзиром да су лекаруше повезане са специфичном лексиком, пре свега фитонимског и термилошког одређења (називи биља, трава; болести) то овај лексички ниво чини уже специфичним.

На основу анализе може се пратити и један лексички слој који је настао контактним утицајима и чије постање је тешко прецизирати, без посебних уже стручних разматрања.

¹⁰ Вања Станишић, *Српско-албански језички односи*, Београд, Балканолошки институт САНУ. Посебна издања 59, 1995, 108. Абдулах Зајми, и др. *Албанско српскохрватски речник*. - Приштина, 1981, 357.

ЛИТЕРАТУРА

Милка Ивић, *О регуларној полисемији и лексиколошкој теорији и лексикографској пракси. Лексикографија и лексикологија.*- Београд, 1982, 77-83.

Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти, њихова структура и развој. Целокупна дела. III.*- Сремски Карловци - Нови Сад, 1994, 319.

Александар Младеновић, *Напомене о раду на речнику славеносрпског типа књижевног језика. Лексикографија и лексикологија.* - Београд-Нови Сад, 1982, 137-141.

Александар Младеновић, *Речник текстова славеносрпског периода и нека испитивања његове израде. Лексикографија и лексикологија.*- Београд-Нови Сад, 1984, 97-101.

Драгољуб Петровић, *Проблеми и изгледи српскохрватске дијалекатске лексикографије.*- Београд-Нови Сад, Лексикографија и лексикологија, 1982, 195-200.

Васо Томановић, *Акцент у говору села Лепетана (Бока Которска).*- Јужнословенски филолог, Београд, 1935, XIV, 59-141.

Васо Томановић, *О значењима речи страног порекла у говорима Боке Которске.*- Скопље, 1962, 187-203.

Васо Томановић, *О бокељским говорима, Бока. Зборник радова из науке, културе и умјетности 2, Херцег-Нови, 1970, 225-229.*

Васо Томановић, *О фонетици речи романског порекла у говорима Боке Которске*.- Бока. Зборник радова из науке, културе и умјетности 3, Херцег-Нови, 1971, 203-209.

Slovník jazyka staroslověnského.- Praha (Československá akademie věd), 1958/1972, sv. 1-23.

Dragana Novakov

**LEXIS OF THE HANDWRITTEN *LJEKARUŠA*
OF THE BOKA KOTORSKA BAY (18TH CENTURY)**

Summary

This paper deals with certain lexical characteristics of the *Ljekaruša* (the Healing Book) from the second half of the 18th century. The text of the handwritten book dealt with herein is analyzed from the linguistic aspect. Particular features of lexemes are separated, and their description given. The sublimation of the analysis is presented in the conclusion of the work.